

TÁRNOK ATTILA

KORTÁRS SZERZŐK AZ INDIAI DIASZPÓRA ANGOL NYELVŰ REGÉNYIRODALMÁBAN

■ Az indiai angol nyelvű irodalmon belül az ezredfordulót megelőző években indult nemzedék számos tagja kötődik szorosan a diaszpóralét valamilyen formájához, és ez a mozzanat nyilvánvaló módon regényeikben is megjelenik. A szerzők közül az egyik legeredetibb hang Arundhati Roy. 1997-es Booker-díjas regénye, a *God of Small Things* (Az apró dolgok istene) kikerülhetetlenül számos vonatkozásban érinti az angol és indiai kulturális kölcsönhatásokat, bár nem koncentrálnak szorosan az indiai diaszpóra életére. A főszereplő, Ammu egy angol férfihez megy feleségül Indiában; egyik lányuk, Rahel, egy amerikaival köt házasságot, egy ideig New Yorkban élnek. Ammu testvére, Chacko, Rhodes-ösztöndíjként Oxfordba kerül, kommunista lesz, és feleségül vesz egy angol lányt, Margaretet. Válásuk után Margaret és lánya, Sophie Mol Indiába utazik, látogatásuk valójában a regény központi eseménye. Megérkezik Rahel az Egyesült Államokból és Chacko Oxfordból. Ammu, rossz házasságából kimenekülve visszatér szülei régi birtokára, és Sophie Molra vár; visszaemlékezései nyomán a regény az ikrei köré épülő családi portrévá alakul.

Amit Chaudhuri (Nirad Chaudhurinak csak névrokona) *A New World* (2000) című regényében egy külföldön élő indiai Kalkuttában élő szüleinél töltött nyarát rajzolja meg. Jayojit, az Egyesült Államokban a közgazdaságtan tanára, sikertelen házasságát követően hétéves fiával hazalátogat Kalkuttába. Jóllehet a narratív háttér bepillantást ígér a diaszpórában élő értelmiség helyzetébe, a főszereplő és a harmadik személyű narrátor sem tár eléink mélyebb ismereteket az indiai gondolkodásról. Chaudhuri igyekszik elkerülni minden értékítéletet, de ezáltal környezet- és jellemábrázolása tompa, és az olvasó tűnődhet, milyen célok irányították a szerzőt regényének írásakor. A párbeszéddek klisészerűek. A nyár vége felé, röviddel az Egyesült Államokba való visszatérése előtt, a főszereplő szinte felfedezésként nyugtázza:

„– Nem emlékeztem rá, hogy ilyen korán sötétedik itthon – mondta Jayojit.

– Nos, keleten vagyunk. – Az admirális megköszöri a torkát. Olyan ember bizonyosságával beszélt, mint aki ért a térképészetéhez.” (124.)

Az ilyen üres beszédhelyzet akár szándékos is lehet a szerző részéről, hisz Jayojit is csak a kulturális különbségek területét érinti, amikor szüleinek a tengerentúlról mesél: „Tudjátok, Amerikában az emberek nem sé-

tálnak. Mindenki autót vezet. Hetente egyszer, ha mozogni akarnak, edzőterembe mennek.” (79.) A szüleit megrója, hogy a mosáshoz cselédet alkalmaznak mosógép helyett: „Fogyasztói társadalomban élünk, baba. Miért nem használjátok az eszeteket?” (107.) A családi kapcsolatok érzelmentesek, a regény minden szereplője csupán megfigyelő, egymáshoz nem kerülnek közel, a párbeszédnek lényegtelen apróságokról folynak. Jayojit nem ismeri fel látogatása értékét, és arra a kérdésre, hogy „mit jelent indiainak lenni” (90.) az apja értelmezésében, nem kap választ.

Chaudhuri tisztában van a diaszpóra helyzetével. A szövegben utalás történik Vikram Seth *A Suitable Boy* (Az alkalmas vő) című monumentális regényére, amit egy olyan író írt, aki szintén az indiai diaszpóra meghatározó alakja. Chaudhuri részéről tehát a témaválasztás egyértelműen tudatos döntés, ennek ellenére vagy épp emiatt meglepő, hogy regénye nem fogalmaz meg semmilyen értékítéletet.

További két szerző, Rohinton Mistry és Bharati Mukherjee pályája azonban nagyobb figyelmet érdemel. Mindkettejük karrierje az 1980-as években bontakozott ki Torontóban, mindketten az indiai diaszpóra lét-helyzetét ábrázolják, és a témát tudatosabban, direkter módon tárják fel, mint Arundhati Roy vagy Amit Chaudhuri.

Rohinton Mistry már Indiában is egy belső diaszpóra, a bombayi párszi közösség képviselője. (A vallásukban is sajátosan elkülönülő, Zoroaszter-hitű párszik Iránból érkeztek Indiába a 17. században.) Első két regényét, *Such a Long Journey* (1991) és *A Fine Balance* (1996) címűeket Booker-díjra jelölték, de mindkettő cselekménye Indiában játszódik, a diaszpórára alig történik utalás. Azonban a korábban írt novellafüzér, a *Tales from Firozsha Baag* (1987) történeteiben az elbeszélő családi és politikai problémákra adott válaszként Indiából Kanadába emigrál, majd próbál ott bevándorlóként gyökeret eresztetni.

A könyv első felében a novellák a Firozsha Baag nevű lakókomplexum területén játszódnak, az eseményeket egy harmadik személyű narrátor szemszögéből látjuk, és a történetek egy kamaszodó fiú bontakozó öntudatáról szólnak. Az egyik elbeszélésben a ház udvarán összesereglett gyerekeknek valaki egy csalódott emigránsról mesél, aki azért jött vissza Kanadából, mert képtelen volt a szokásain változtatni, és szégyellte magát, amiért az angolvécé tetején guggolva végzi a dolgát. (*Squatter*) A könyv második felében az elbeszélői nézőpont átalakul. A *Lend Me Your Light* című novella például első személyű elbeszélés. Egy Torontóba emigrált fiatalember hazatér Bombay-ba és véletlenül találkozik korábbi ismerősével, aki New Yorkból látogatott haza. A kettejük által megélt tengerentúli indiai sorsok egymástól nagyban különböznek; a New York-i látogató csupa önteltség és dicsekvés. A kötet utolsó elbeszélése a *Swimming Lessons*. Az első személyű narrátor, egy indiai bevándorló, Torontóban úszótanfolyamra jár, de igazából nem az úszás, hanem az alig fedett testek vonzzák. A történet szálai közé Bombayból, a szüleitől kapott levelek részletei fűződnek. A levelezésben utalások történnek egy az elbeszélő által Kanadában megjelentetett novellagyűjteményre, sőt, hogy a metafikciós elem még rafináltabb legyen, a hivatkozott mű állítólagos története közt az épp kezünkben tartott kötet korábbi novelláinak egyes történetei is felidéződnek. Ezek a finom utalások a narrátor és a szerző személyét azonosítják,

pontosabban egyfajta burkolt, hallgatólagos megegyezőséget tételeznek fel, a fikció és az önéletírás határán mozgó kvázi-narrátort, de mivel a könyv egésze fiktív irodalmi műként olvasható, az utolsó novella metafiktív beágyazottsága nyomán a kötet még egyáltalán nem válik ön-életrajzzá, a megoldás nyilvánvalóan csupán egy érdekes csavar a szerző részéről, ám az utolsó elbeszéléstől visszatekintve a kötet többi története is immár önarcképként hat.

Bharati Mukherjee a kanadai író, Clark Blaise felesége. *Darkness* (1985) című novelláskötetének történetei részben Montrealban és Torontóban játszódnak, részben pedig az atlantai Emory Egyetemen, ahol Mukherjee szépírást oktatott. Ennek fényében a *Lady from Lucknow* című elbeszélés személyes hangú önvallomás: az első személyű narrátor, egy vegyes házasságban élő muszlim háziasszony, megcsalja a férjét az Emory Egyetem idősebb immunológusával.

Más történeteiben, például a *World According to Hsü* című novellában a harmadik személyű elbeszélői nézőpont némileg távolságtartó ugyan, de az önéletrajzi elemek miatt ez a történet is személyes marad. Egy montreali házaspár a trópusokon tölti a vakációt, ám a szigeten zavargások törnek ki. A feleség itt is eredetileg Indiából származik, és úgy érzi, a francia többségű „Montrealban angolként kezelik. Bájosnak tartják, ahogy törli a franciát, bár folyékonyan beszél. Torontóban nem tekintették kanadainak, sőt még indiainak sem. A Londonból eredő kifejezést használva »Paki«-nak hívták. A pakik (kvázi-pakisztániak) számára Toronto maga a pokol.” (41.) A kötet előszavában Mukherjee kiemeli a későbbiekben a fiktív történetek által is szemléltetett gondolatot: „Kanadában gyakran prostituáltként, bolti tolvajként vagy cselédként kezelnek, majd meglepetten dicsérik az angol kiejtésemet. A társadalom jelentős része automatikusan megbélyegzi a fajtámat.” (2.)

Akadnak novellák, ahol Mukherjee szándékosan a saját személyiségétől távol eső elbeszélői hangot használ. A *Saints* című történet narrátora egy teljesen asszimilálódott indiai fiú, elvált szülők gyermeke, homofób jellemmel. Az *Imaginary Assassin* (Képzeltbeli bérgyilkos) címűben egy kilencéves, második generációs indiai fiú beszél el az eseményeket. Azonban álljanak bár fényérvnyire ezek a karakterek a szerző valós személyétől, az elbeszélések hangvételét mindvégig a személyesség, az őszinteség és a politikailag korrekt magatartás uralja. A sértettek soha nem jutnak el a vádaskodásig. A faji egyenlőtlenségeket és az autoriter elnyomást a történetek hideg, realiztikus színekben rajzolják meg, mint például az illegális bevándorlókat felkutató razziát a *Tamurlane* című novellában vagy Ann alakját, aki az *Isolated Incidents* című darab morgolódo emberjogi tisztviselője. Ann elvagyódik Kanadából, melegebb égtájokról álmodozik. „Munkája során nap mint nap olyan bevándorlók panaszaival foglalkozik, akik melegövi otthonaikat hátrahagyva új életet akarnak kezdeni a fagyos Kanadában.” (87.) A tisztviselő szerint ez egyenesen abszurd.

Ann többnyire tehetős bevándorlókról szerez benyomásokat, akik visszatérési szándék nélkül hagyták el hazájukat. Egy brahmin nő a *Hindu* című történetben elutasít „minden Indiához fűződő kapcsolatot. Az idejét se tudom, mikor jártam utoljára Indiában. Amerikai vagyok” (133.), állítja, jöllehet mielőtt Torontóban családot alapított, soha nem vétett a kaszt-

rendszer szabályai ellen. Dr. Patel, a *Nostalgia* című darab pszichiáttere is hátat fordít Indiának. „Amikor házasságot kötött, elégette eredeti indiai személyes okmányait. Az indiai orvosokkal a kórházban szívélyes, de hűvösen szakmai hangon beszélt, semmi több. Tudta, hogy örökre váltogatni fogja énjét a régi és az új élet között. Nem dédelgetett illúziókat: a manhattani közhivatalban, ahol hivatalosan amerikai állampolgár lett, nem született újjá. Az újjászületés csak a halottak kiváltsága.” (105.) Idegenként csavarog „a Lexington Avenue és a Huszadik utca környékén, kis India forgalmas színes háztömbjei, üzletei, éttermei mellett. Hindi vagy pandzsábi nyelven káromkodó emberek nehéz dobozokkal birkóznak szabálytalanul parkoló kisteherautóik mögött. Rémült tekintetű, fáradt nők keresik fel az éttermeket, karjukon a Bloomingdale’s és a Macy’s áruházakban vásárolt szerzemények. A manhattani levegőt errefelé erős indiai fűszerek illata uralta.” (103.)

Bharati Mukherjee finom érzékenységgel jeleníti meg a felső középosztály értelmiségének világát, az indiai diaszpóra egy olyan rétegét, akik, a kötet bevezető szavai szerint „félíg asszimilált, névtelen, a távoli hazához szentimentális érzelmi szálakkal kötődnek, ám terveik között nem szerepel, hogy szülőházájukba valaha is huzamosabb időre visszatérjenek”. (3.) Jellegzetes karakter a faluról a városba költöző ember archetípusa, a történetek azt a küzdelmet szemléltetik, amit a vidéki kisember folytat a nagyvárosi beilleszkedés sikeréért, de amely küzdelemben és az új körülményekhez történő alkalmazkodás igyekezetében rendre alárendeltté és a városban született kozmopolita társakhoz képest alacsonyabbrendűvé válik.

Victor J. Ramraj a diaszpóra angol nyelvű irodalmán belül két fő típust különböztet meg. Az egyik olyan szerzőket fed le, akik „a 18. és 19. században hagyták hátra szülőföldjüket, és a brit gazdasági szükségleteket kielégítendő, kontinenseket átívelő utazásra vállalkoztak, illetve lettek kényszerítve”.¹ Ebbe a típusba sorolhatók a behajózott afrikai rabszolgák leszármazottai és a vendégmunkásként a Karib-szigetekre csábított indiaiak által jegyzett irodalom. Ebbe a történelmi kategóriába illeszthető szerzőket cikkemben nem érintettem. A diaszporikus irodalom másik típusa Ramraj szerint az angol nyelvű régiók azon szerzőit foglalja magában, akik gazdasági, politikai, kulturális, családi vagy személyes okokból az angol nyelvű világ központjai felé gravitálva hagyják el szülőföldjüket. A kizömitottságok e formáinak többségére csak tág értelemben alkalmazható a ‘diaszpóra’ kifejezés, hisz a szó eredeti értelmében, amit a bibliai idők zsidóságának leírására használtak, a kifejezés egyfajta „elköteleződést jelentett a távoli szülőföld fenntartására vagy helyreállítására, az igaz otthon megteremtésére, ahová a száműzött vagy leszármazottai egyszer majd visszatérhetnek”.² Hasonló meghatározást nyújt Paul Tabori: „a száműzetés minden esetben átmeneti. Még akkor is, ha ez az ideiglenesség egy egész életen át tart.”³ (Ilyen „elhivatott” száműzött, például, Salman Rushdie *Sátáni versek* című regényében az imám alakja.)

Robin Cohen más szempontok alapján kezeli a diaszpóra fogalmát. Véleménye szerint a terminus feltételezi „az elhagyott kulturális közösséggel huzamos időn át fenntartott szoros kapcsolatot, a szülőföldhöz ragaszkodó mitikus kötődést és a társadalmi kirekesztés elfogadását a célországban”.⁴ A fogalom ilyen kiterjesztése találón jellemzi az indiai diaszporikus irodalmat.

A *Helikon* című irodalomtudományi folyóirat 2002-ben megjelent, a multikulturalizmussal foglalkozó különszáma a diaszpórában élő szerzőt mint köztes létezőt kezeli, aki amolyan se itt, se ott státuszának „örvend”: eredeti kultúráját maga mögött hagyta, de valahol a nagyvilágban mégis arról ír egy olyan olvasóközönség számára, akik számára az a kultúra idegen.⁵ A tipikusan multikulturális szerző két kultúra között fennálló különbségeket és konfliktusokat kívülállóként szemlél, de a helyi lakos pozíciójából. Az ilyen szerző rokonszenvez a kisebbségi kultúrával, ám saját állapotát a domináns kultúra szemszögéből határozza meg, és a többségi társadalom elfogadását óhajtja.⁶

Balachandra Rajan egy szellemes, komikus jelenetben szemlélteti a bevándorló imént meghatározott kétértelmű helyzetét. Nalini, a *Too Long in the West* című regény főszereplője iparkodik megfelelni a többségi társadalom elvárásainak. Egy New York-i étteremben tett első látogatásakor épp a megfelelési kényszerből adódóan ütközik bonyodalmakba:

„– Kérnék egy bostoni kagylólevest – mondta – és töltött pulykasültet, fiatal, vermonti pulykából, aranybarna, omlós idahói burgonyával. És egy adag fán érlelt, kaliforniai óriásbarack-desszertet.

– Ajánlanám a chop suey-t – mondta a pincérlány. – Svéd húsgombócot vagy svájci steaket. De azok a cifra ételek, amiket szerettél volna, ma nincsenek.

– Akkor kérek egy hamburgert. – Nalini igyekezett hű maradni a vélt elvárásokhoz.

– Esetleg franciasalátával?

Nalini kötötte az ebet a karóhoz: – Az amerikai föld ízét akarom érezni, vajban frissen sült krumplit, forrón, mint a massachusettsi vendégszeretet. Aztán otthoni almáspitét, amelyet a nagymama sütött, amikor Amerika még valódi volt és önmaga.

– Úgy érted, házi sütit?– vágta rá a pincér. – Nyugi, van az is. Plusz tíz centért hozhatok mellé olasz fagylaltot.

Nalini lemondó sóhajjal fogadta el ezt a nemzetközi kavalkádot. Amikor végzett, ismét felfedező útra indult. A szemközti kirakatból »fán érlelt« mosoly vonta magához a tekintetét. Odament, és közelebről megvizsgálta az arcot. A mosolygó férfi arcszíne olyan volt, mint egy pirosra sült louisianai garnélarák.

– Szeretnék néhány palesztin narancsot – mondta Nalini. Megtanulta a leckét. Ahhoz, hogy valóban amerikaivá váljon, egzotikusnak kellett mutatkoznia.

– Mi a gond a floridaival? – kérdezte komoran a zöldséges.” (52–3.)

A diaszpóra irodalma, ahogy Nalini kudarca mintázza, örökös marginalizálódásra ítéltetett: meghatározásából fakadóan a befogadó kultúra peremén marad, hiszen ha megkísérel beolvadni a domináns társadalomba, elveszíti saját eredeti perspektíváját. Idegen országban száműzöttnek lenni „sajátos nézőpontot feltételez, egy olyan perspektívát, amely a befogadó közösség számára mélységeiben elérhetetlen”.⁷ A diaszpóra szerzői tehát saját érdekükben törvényszerűen ellenállnak a környező kultúrába történő integrációs kísérleteknek, mivel esetleges asszimilációjuk során alapvető integritásuktól foszthatnának meg, amely integritás azonban éppen létük megkülönböztető jellemzője.

A 20. század végi kisebbségi szubkultúrák felbomlását a befogadó társadalmakban bárhol, ahol egy indiai szerző megtelepedett – akár Kelet-Afrikában, a karibi térségben, Nagy-Britanniában, Kanadában vagy az Egyesült Államokban –, a koherens hang hiánya is jelzi. Az egyéni hangok gyakran egymástól elszigetelten szólalnak meg, nem egyesülnek sajátos és egységes regionális angol nyelvű irodalommá. Ez a tendencia az elmúlt évtizedekben az egzotikum mint piaci lehetőség kiaknázása és kibontakozása révén megváltozni látszik: mára minden nyugati társadalom multikulturálisan rétegződött, és a kisebbségek fokozott védelme, megbecsülése az államok törvényekbe foglalt kötelezettsége, még akkor is, ha a sokszínűség néha a többségi társadalom rovására fejlődik.

■ JEGYZETEK

1. Victor J. Ramraj: *Diasporas and Multiculturalism*. In: Bruce King (ed.): *New National and Post-Colonial Literatures*. Clarendon Press, Oxford, 1996. 214.
2. Williams Safran: *Diasporas in Modern Societies: Myth of Homeland and Return*. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 1991. 1. 84.
3. Michael Seidel: *Exile and the Narrative Imagination*. Yale UP, New Haven, 1986. 201.
4. Robin Cohen: *Global Diasporas*. University College London Press, London, 1997. 57–58.
5. Szigeti L. László (szerk.): *A multikulturalizmus esztétikája* Helikon Irodalomtudományi Szemle 2002. 4. 393.
6. Szigeti L. László: *A multikulturalizmus esztétikája*. Helikon Irodalomtudományi Szemle 2002. 4. 413.
7. Chelva Kanaganayakam: *Exiles and Expatriates*. In: *New National and Post-Colonial Literatures*. i. m. 213.

■ HIVATKOZOTT IRODALMI MŰVEK

- Amit Chaudhuri: *A New World*. Picador, London, 2000.
 Rohinton Mistry: *Swimming Lessons: Tales from Firozsha Baag*. Secker, London, 1990.
 Bharati Mukherjee: *Darkness*. Penguin Books Canada, Markham, 1985.
 Balachandra Rajan: *Too Long in the West*. Heinemann, London, 1961.
 Arundhati Roy: *The God of Small Things*. Flamingo, London, 1997.

